
KEMAL PAŞAZADENİN ESERLERİNDE AKIL VE AKLIN ÖNEMİ

Dr. Samil ÖÇAL

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arş.Gör.

ÖZET

Osmanlı Şeyhülislamlarından Kemal Paşazade, çeşitli ilim dallarına ait Arapça Farsça ve Türkçe birçok eser vermiş bir Türk-İslam düşünürüdür. Bu makalede onun akıl konusundaki görüşleri ele alınmıştır. Kemal Paşazade'nin akıl konusundaki ifadeleri, Türk-İslam düşüncesi geleneği içerisinde akla verilen önemi göstermektedir. Kemal Paşazade akıl, Tanrı'nın yarattığı en şerefli varlık olarak görmektedir. Akıl Allah'ın ilk yarattığı varlıktır. Kemal Paşazade bu cihetle, aklın Allah'tan sonra tüm varlıkların nedeni olduğunu söylemektedir. Bu ifade, ilk yaratık olması bakımından aklın Allah nezdinde ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir. Ancak akıl bu şerefini Tanrı'nın buyruklarına uymakla kazanabilir. Ayrıca Kemal Paşazade aklın değerini ve Tanrı katındaki şerefini kaleme aldığı uzun bir şiirinde de dile getirmiştir. Bu şiirinde o, Tanrı'nın mecazî anlamda akli evrenin ilahı olarak yarattığını söylemektedir. Tanrı insanoğluna akıl ve iman ve hayadan sadece bir tanesini seçmesini istediğinde, insan hiç tereddüt etmeden akli seçmiştir. Çünkü iman ve haya derece bakımından akıldan sonra gelmektedir ve ona tabidir.

Anahtar Kelimeler:

Kemal Paşazade, Akıl, Baş gözü, Akıl gözü, İman, Haya, Din, Tanrı, İnsan.

GİRİŞ

Türk-İslâm kültürü geleneği içerisinde genel anlamda bir "düşünme yetisi" olarak kabul edilen aklın bu anlamda hiç bir zaman kötülenmediğini söyleyebiliriz. Akla karşı gibi görünen oluşumlar, orijinalinde bizatihi aklın kendisine karşı olmayıp, daha çok belli ekollere mensup kimselerin akıl anlayışına tepki olarak doğmuştur. Mesela çağdaş düşünür Fazlurrahman'ın da belirttiği gibi, içinde bulunduğumuz çağda ve bize yakın çağlarda ulema arasında yaygınlaşan anti entellektüalizm düşüncesi Mutezilenin akıl konusundaki rasyonel görüşüne bağlı olarak zuhur etmiştir. Bu tepkisellik daha sonra yaygınlaşarak dini metinlerin yorumunda esas haline geldi. Hatta günümüzde inançlarına rasyonel temel arayan birçok çağdaş müslüman bile, fıkıh ya da hukuk alanında sorular sormayı hoş karşılamamaktadır (*Fazlurrahman, 1969*). Mutezilenin dini metinleri akli ön plana alarak okuma biçimi, sünni ulema tarafından bu metinlerin aşkın ilâhî desteğini kaybetmeye yol açacağı gerekçesiyle reddedilmekteydi. Böyle bir tutumu en çok benimseyen sufilerin bile akli "Allah'ın ilk olarak yarattığı ve aziz kıldığı" mahluk olarak görmeleri, İslâm dünyasında mutlak bir akıl karşıtlığının bulunmadığını gösterir. Hatta ilahî tekliflere muhatab olması bakımından akla bir tür kudsiyetin atfedildiğini bile söyleyebiliriz. Filozoflar, kelimacılar ve mutasavvıflar, her ne kadar hakikatin anlaşılmasında farklı metodlar kullanıyorlarsa da, hiç bir zaman akli ilahî köklerinden kopuk, evreni tek başına anlayabilen, pratik hayatımızda ortaya çıkan her türlü sıkıntımıza çare olacak bir şey olarak görmemişlerdir. Akla yönelik İslâmî eleştiri aklın reddedilmesini beraberinde getiren bir şey olmayıp, daha çok onun varlığın hakikatini anlamada insanî bilince ve duyarlılığa katkısının sınırlarını gösterme amacı gütmektedir. Sonuçta bu tür eleştirilerin İslâm medeniyetinin önünde duran rasyonalizm gibi insanı tek boyutlu değerlendiren bir tehlikeyi bertaraf ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü insan hayatı, rasyonel esaslardan tamamen ayrılmamakla birlikte, daha çok sadakat, inanç ya da mitlerle

sürdürülmektedir. Bu, rasyonel esasların yadsınması anlamına gelmez. Söylemek istediğimiz şey, insanın bireysel ya da toplumsal hayatının "sadece planlanmış bir rasyonalite"ye bağlı olarak sürdürülemeyeceğidir. İslâmî düşünce ekolleri arasında Yunan felsefesi ile ilk temasa geçen akım olarak bilinen Mutezile mezhebinde bile aklın özerkliği, vahiy ve akıl düzlemleri arasında mutlak bir çatışmayı öngörmediği gibi, bir bilgi parçalanmasına yol açacak nitelikte değildi. Dahası Mutezilenin, akli bir bilgi kaynağı olarak öne çıkarırken amaçladığı şey, tevhid, tenzih ve adalet prensipleri etrafında Allah'ın farklılığını vurgulamaktı. Mutezile bu şekilde hem aynileşmeyi hem de çatışmayı bertaraf ederek bir dengeye ulaşmak istiyordu (*Davutoğlu, 1996*).

Şeyhülislâm Kemal Paşazâde (İbn-i Kemal) (1468/69-1534), tarih, dil ve edebiyat, tefsir, hadis, İslam hukuku, kelim, felsefe, mezhepler tarihi alanlarında 200 civarında Arapça, Farsça ve Türkçe eser kaleme almış olan bir Türk düşünürüdür. Özellikle XVI. yüzyılda, Osmanlı Devletinin Safevilerin yayımlı politikalarına karşı yürüttüğü kampanyada, verdiği fetvalarla kamuoyu oluşmasını sağlamıştır. Şeyhülislâmlık ve kazaskerlik yaptığı için o, aynı zamanda yönetimin bir parçası olmuştur (*Öçal, 1998*). Kemal Paşazâde'nin akıl konusunda Arapça kaleme alınmış iki bağımsız risalesi vardır. Bunlardan birisinde salt aklın tanımıyla ilgili yaklaşımlar ele alınırken, diğerinde, akıl ve akıl sahibi bir varlık olarak insanın çeşitli yönlerine dikkat çekilmektedir. Düşünürümüz ayrıca Türkçe kaleme aldığı "Nesâyah" adlı eserinde de aklın pratik kullanımından bahsetmektedir. Bu makalemizde bu üç risaleden hareketle Kemal Paşazâde'nin akıl konusundaki görüşlerini ele alacağız.

KEMAL PAŞAZÂDE'YE GÖRE AKLIN TANIMI VE MAHİYETİ

İslâmî kültür ortamında yetişen meşhur filozoflar akli çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Mesela Kindî'ye göre akıl "varlığın hakikatini kavrayan basit cevher"dir. (*Kindî, 1994*) Ünlü Türk-

İslam filozofu İbn-i Sina ise, Aristoteles'e bağlı kalarak aklın ilimden farklı olduğuna dikkat çeker:

"Akıl, nefiste fitri bir suret olarak varolan tasavvurlar ve tasdiklerdir. Halbuki ilim, iktisab yoluyla elde edilen bir şeydir (İbn-i Sina, 1987).

Filozoflar genellikle aklı, hem kendi özü itibarıyla hem de fiili itibarıyla mücerred bir cevher olarak kabul etmektedirler. Yani onların anlayışına göre akıl cisim olmadığı gibi, fiilleri itibarıyla cisme bağımlı değildir. Akıl bu anlamda Allah'tan ilk sadır olan şey olarak kabul edilir. Sudur nazariyesinde önemli yer işgal eden "Bir'den bir çıkar" kuralı gereğince Allah'tan ilk sadır olan şeyin akıl olduğunu kabul eden Kemal Paşazade, bu cihetle aklın Allah'tan sonra tüm varlıkların nedeni olduğunu söylemektedir. Bu ifade, ilk yaratık olması bakımından aklın Allah nezdinde ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir. Fakat daha sonra değineceğimiz üzere, aklın Allah katındaki azizliği, O'nun emirlerine eksiksiz bir şekilde itaat etmesinden ve insanların Allah'a yakınlaşmasını sağlamasından kaynaklanır. Bu da göstermektedir ki İbn-i Kemal'in, eserlerinde bahsettiği akıl, Allah'ın ilk yarattığı şey ve O'nun emirlerine itaat eden bir yaratık olması dolayısıyla övülmektedir. Esasında Mutezile dahil tüm müslüman düşünürlerin teosentrik bir akıl anlayışından hiç bir zaman sapmadıklarını söylemek yanlış sayılmaz kanaatindeyiz.

Akıl konusundaki bir başka anlaşmazlık metafizik boyutludur: Akıl cevher midir, araz mıdır? Filozoflar genel olarak aklın bir cevher olduğunu söylerler. Böyle olmasına rağmen onların akıl konusunda ortak bir düşünce etrafında birleştikleri söylenemez. Onun bir mekanda yerleşik (*mütehayyiz*) olmadığına inanan bazı filozoflara göre akıl, cisim olmadığı gibi, bir cismi mahal edinmiş de değildir. Akıl, onlara göre kendine özgü etkinliklerde bulunabilmesi için cisme muhtaç değildir. Bu yüzden akıl, nefisten daha şereflidir. Yine bu görüşte olanlara göre akıl, soyut bir töz olup, cisim üzerindeki tede bir ve tasarrufunda cisme hiç bir bağımlılığı yoktur. Başka bir deyişle bu, insan nefsinin cevherini tamamlama aşamalarında-

ki durumudur. İnsan nefsi ilk ma'kûlâtı kabul edebilme isti'dadı gibi bir potansiyele sahip olması dolayısıyla "*heyûlanî akıl*" adını alır. Gene insan nefsinde, birincil anlamlar (*makûlat-ı ûla*) ın ortaya çıkmasıyla birlikte beliren fikirlerin oluşmasına zemin hazırlayan bir kuvvet vardır ki, buna da "*mükteseb akıl*" denir. Aklın belli bir mekanda bulunduğu inananlara göre ise akıl, Allah'ın dimağda yarattığı ve ışığını kalbe salan aydınlatıcı bir cevherdir. Bu görüşte olanlara göre akıl, duyu algılarının alanına girmeyen (*gâibât*) şeyleri dolaylı olarak, duyusal şeyleri ise müşahede ile idrak eder. Kemal Paşazâde, bazı filozofların insan aklını ruhanî bir cevher olarak gördüklerine değinir. Bunlara göre akıl Allah tarafından insan bedeniyle tasarruf ve tedbir ilişkisi içinde yaratılmış olup tümelleri algılar ve düşünsel eylemleri gerçekleştirebilir (*Paşazâde, 1864 b*). Bu görüşü savunanların iddiasına göre, nefsin bedenle olan ilişkisi eylemlerinde bedene tasarruf etme ilişkisidir.

İbn-i Kemal, akıl konusunda kelamcılarının görüşlerine değinirken şuna işaret eder :

"Kelamcılara göre akıl basit bir cevherdir. Eşyanın gerçekliğini hiç bir zamansal aralık olmaksızın tek bir defada idrak eder"(*Paşazade, 1864 b*).

İbn-i Kemal akıl konusunda kelamcılar arasındaki farklı görüşlere de değinir. Mesela Taftazanî (1322-1390) bunlardan birisidir. Taftazani, akli nefsin bir gücü ve yeteneği olarak görür. İnsan bu güçle ilimleri öğrenme isti'dadına sahip olur. Akıl insanda fitri bir nitelik olarak bulunur. Organlarımızın işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmeleri halinde, aklımız zarûriyyat olarak kabul edilen temel prensipleri bilecektir. Düşünürümüze göre, Taftazanî'ye ait olan bu cümleler, onun akli bir cevher olarak görmediğine delalet eder. Benzer bir görüşe göre de akıl, insanın içinde yaratılıştan gelen fitrî bir ışık olup, işitme okuma, düşünme gibi eylemlerle güçlenir (*Paşazade, 1864 b*).

Düşünürümüz, usulcülerin de akli bir cevher olarak kabul etmediklerine dikkat çeker. Kemal Paşazâde'nin verdiği bilgiye göre Gazzali, *el-Mustesfa* adlı fıkıh usûlüne ait eserinde aklın anlamları üzerinde durmaktadır. Ona göre akıl şu anlam-

lara gelir: Zorunlu bilgiler, insanın kendisiyle zorunlu bilgileri elde ettiği içgüdüler, tecrübe yoluyla elde edinilen bilgiler, kendisinde belli bir vakar ve heybet bulunan kimselere verilen bir nitelik ve son olarak da "akıl" ilmiyle amel eden kimsenin bir sıfatı anlamında kullanılır. Bilene "akıllı" sıfatının verilebilmesi için, bilginin eyleme dönüşmesinin şart olduğunu söyleyen Gazzalî, bu yüzden dinden yüz çeviren kimselere "akıllı kafir" denilemeyeceğini ileri sürer. Kemal Paşazade ise bu konuda daha ihtiyatlıdır. Çünkü eğer kafirler akılsız olmuş olsaydı, onları tevhide davet eden çağrı yapılmazdı. Halbuki Allah sürekli olarak onları dinin doğrularını benimsemeye çağırılmaktadır. Diğer yandan Furkan suresinde geçen bir ayet küfredenleri akılsızlıkla suçlamaktadır:

" Yoksa sen, onların çoğunu söz işitir ya da aklını kullanır mı sayıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibidirler; hayır onlar (yol bakımından) daha da şaşkın(ve aşağı) dırlar" (Furkan 25).

Düşünürümüze göre bu ayet kafirlerde aklın olmadığı anlamına gelmez. Ancak Allah kafirlerin içinde bulunduğu son derece olumsuz durumu anlatmak için mecazî ifadelerle başvurmuştur. İbn-i Kemal gündelik dilden buna ait örnekler verir. Cahil terimi hiç bir şey bilmeyenler için kullanıldığı gibi, ilmiyle amel etmeyen, ilminin gerektirdiği şekilde davranmayanlar için de kullanılır. Aynı şekilde oğlunu döven bir babaya bir kimse gelerek "o senin oğlun, niçin dövüyorsun! ?" demesi de mecazi anlamda olup babanın cehaletini, yani onun kendi oğlu olduğunu bilmediğini göstermez. Namaz kılmayan birisine "namaz senin üzerine farzdır" dediğimizde bu ifade, o adamın namazın farzietini bilmediği anlamına gelmez. Sadece hatırlatma babından söylenmiş bir sözdür (Paşazâde, 1864 b).

Akıl her zaman tek bir durumda olan homojenize edilmiş bir güç değildir. Aksine eksik-fazla veya güçlü-zayıf olarak nitelendirilebilir. Akıl insan hayatının başlangıç yıllarında tam olgunluğuna erişmemiştir; doğal bir içgüdü, potansiyel bir güç (el-garîze el-fitriyye) olarak bulunur. Daha sonra güçlenir ve ışığını kalbe salar. Böylece teklifler için bir esas teşkil etmiş olur. Kemal Paşaza-

de akla ışık (nur) denmesinin sebebinin ise şöyle izah eder:

"Zira nur kendi özünde zahir, başkası için ise mazhar (görünülen yer)dır. Akıl bu anlamda, kendi özünde zahir; ancak basiretin mazharıdır. Basiret bu anlamda, tıpkı güneş ve kandil gibi batındır. Duyusal algularımız ilk önce akla geldiklerinden, kalbin eylemleri aklın nuru ile işlevsel hale gelir" (Paşazade, 1864 b).

İnsan, bakışlarını göklere çevirse gözleriyle göklerin yüksekliğini, yıldızları, ayı ve orada bulunan ilginç gök cisimlerini zahiri görünümüleri itibarıyla kendi gözüyle görecektir. Daha sonra kalb, akıldan kendisine yansıyan ışık sayesinde, gökyüzünde gözlerin gördüğü şeylerin mümkün ve hâdis (zamanda varolan)olduğu ve hadisin bir muhdise gereksinim duyduğu sonucuna ulaşacaktır. Gördüldüğü üzere Kemal Paşazâde' ye göre düzenli ve mantıksal bilgilerin üretildiği yer kalbtir. Kalb aklın saldıği ışıklar sayesinde eşya hakkında bir takım yargılarda bulunur. Müslüman düşünürlerin bilginin asıl üretim merkezi olarak kalbi görmeleri, deneysel bir çıkarsama olmaktan ziyade, dinî nasların esas alınmasıyla oluşturulan bir bakış açısıdır.

Bahşedilmiş bir şey olması hasebiyle, herkese verilen aklın farklı olması normaldir. Şayet böyle bir fark olmasaydı o zaman insanlar ilimleri anlamada birbirlerinden farklı olmazlar, zekiler ve aptallar şeklinde ayrılmazlardı, ibn-i Kemal akılların farklılığı görüşünü desteklemek için çeşitli hadislerden bahseder. Bu hadislerden birisinde melekler ile Allah arasında geçen akıl konusundaki bir konuşmadan söz edilir. Melekler Allah'a şunu sorarlar: Ya Rabbi! Sen, Arş'tan daha büyük olan bir şey yarattın mı? Allah," evet akılı yarattım." şeklinde cevap verir. Melekler ise "bunu anlamak bizim gücümüzü aşar" derler. Allah, "heyhat, o ilimle kuşatılmaz. Siz, kum taneciklerinin sayısını bilebilirmisiniz?" buyurduğunda onlar, "hayır" derler. Allah, bunun üzerine şöyle buyurur: "Ben akılı, sayılar gibi çeşitli sınıflarda yarattım. Kimine bir buğday tanesi, kimine iki, kimine üç, kimine dört buğday tanesi kadar verilmiştir. Kimine de bir ölçek ya da bundan daha fazlası verilmiştir" (Paşazâde, 1864 b).

Hiç bir cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesi içine alan Kemal Paşazâde'nin yukarıdaki ifadeleri belki makul görülebilir. Ancak asıl zorluk, insanların akıl bakımından farklılığını ortaya koyarken nakli delil olarak zikrettiği, "kadınlar aklen ve dînen eksiktirler" hadisini zikretmesiyle birlikte ortaya çıkar. Kemal Paşazâde'nin insanların akıl bakımından farklı oluşunu kadınların, "eksik akıllı" olduğunu söyleyerek ispat etmeye çalışması kabul edilebilir bir tutum değildir. Çünkü Allah'ın kendi yarattığı ve aynı tür bir yazgıya tabî kıldığı bir cins arasında ayırım yaparak onlardan bir kısmına daha az akıl vermesi düşünülemez. Böyle bir anlayış doğal olarak sorumluluğun da azlığını beraberinde getirecektir. Halbuki peygamberimizden gelen bir başka rivayette "cehennemın çoğunun kadınlardan oluştuğu"ndan söz edilmektedir. Akla gelen soruyu tahmin etmek zor değildir. Aklen eksik yaratılan bir insan cinsinin çoğunun cehenneme gitmesini de normal karşılamak gerekmez mi?! Aslında birinci delil ile ikinci delil arasındaki korelasyon, birinin kabul edilmesinin diğerinin de kabul edilmesini gerekli kılmaktadır. Bunun açık bir önerme ile izahı şu şekilde yapılabilir. Madem ki bize akıl bahşedilmiştir, o halde onun farklı derecelerde bahşedilmesi de mümkündür. Bu durumda kadınların da bahşedilenden daha az pay almaları, böyle bir mantıksal çıkarsama sürecinde normal karşılanması gerekir! Şüphesiz evrende varolan diğer şeyler gibi akıl da bize Allah tarafından bahşedilmiştir. Fakat Allah'ın hîbesi, adaletinin ve hikmetinin bir gereği olarak sıradan bir hîbe olayı gibi düşünülmemelidir. Unutmamak gerekir ki, biz hayatımızı Allah'ın hîbeleriyle sürdürüyoruz. Bu sebeple Allah'ın hikmeti, hîbe ederken de adaletli davranmasını gerektirmez mi? Akıl bakımından herkesin aynı derecede olmadığı bir gerçektir. Ancak bu farklılık cinsiyetlere göre oluşan bir farklılık değildir.

Kemal Paşazâde'ye göre, Allah'tan ilk sadır olan aklın araz olması mümkün değildir. Çünkü akıl, Allah'ın ilk ma'lulu olması hasebiyle, aralarında cevherlerin de bulunduğu kendinden sonra gelen tüm mümkün varlıkların illetidir. Arazlar

cevherlere illet olamayacağına göre aklın araz olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Aklın ilk yaratılan şey olması hasebiyle diğer cevherlerden farklılığını ortaya koyan hususlardan birisi de cisim, madde, suret, nefis ve akıldan oluşan beş cevher arasında sadece aklın mürekkebe şeylerin illeti olabilmesidir (*Paşazâde, 1864 b*). Aklın cevher mi yoksa araz mı olduğu konusu, hem filozoflar hem de kelamcılar arasında tartışmalıdır. Kemal Paşazâde'nin "ilk akıl"ın cevher olduğu konusundaki ısrarı, daha sonra üzerinde duracağımız "Allah'ın ilk yarattığı şeyin akıl" olduğunu söyleyen hadise dayanmaktadır. Diğer yandan düşünürümüzün de mensubu olduğu Maturidi mezhebinde, ilahi emirlere muhatab oluşu ve insanın bu emirlerin yerine getirmesini sağlaması dolayısıyla aklın bir cevher olarak kabul edildiği bilinmektedir.

Kemal Paşazâde'ye göre akıl, "nefis bir inci ve şerefli bir cevher"dir. Peygamberimiz bir hadislerinde, "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır" buyurmuşlardır (*Paşazade, 1781*). Kemal Paşazade'nin zikrettiği bu hadis Gazzâli'nin İhyâ-u Ulûmiddîn adlı eserinde de geçmektedir (*Gazzâli, 1939*). Ancak Mehmet Bayraktar bu rivayeti hadis olarak görmemekte, sadece İslâm Felsefesindeki Yeni Eflatuncu akıl teorisinin *hadisleşmiş* şekli olarak kabul etmektedir (*Bayraktar, 1988*).

İbn-i Kemal'e göre, Kur'an-ı Kerim akla nazil olmuş ve onda yeralan emir ve nehiyeler akıl sahiplerine sunulmuştur. Birçok ayette geçen "ya ulu'l-elbâb" (ey akıl sahipleri!) ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Gene bir hadiste Peygamberimiz, "Allah kullarına akıldan daha güzel bir şey bahsetmemiştir" buyurmuştur (*Paşazâde, 1781*). İnsanın cismânî varlığı nasıl can ile kaim ise, can da sonuçta akıl ile kaimdir. Kemal Paşazâde "Nesâyih" adlı eserinde aklın önemine dair Aristoteles'in ve Plato'nun sözlerinden örnekler verir. Aklın herkes için gerekli olduğu doğrudur ancak, padişahların ülkeyi yönetirken akıldan başka ortakları yoktur. Memleket işlerinin adalet üzerine yürütülebilmesi ve doğru bir istikamet tutturulabilmesi, aklın rehberliği olmaksızın zor, hatta muhaldir (*Paşazâde, 1781*).

Düşünürümüz, bilgi edinmede duyu organları-

nın önemini inkar etmez. Ancak bu süreçte aklın önemi duyulardan daha fazladır. İnsan baş gözüyle göremediği şeyleri akıl gözüyle görebilir. Dahası akıl gözünün katkısı olmaksızın baş gözüyle görülen şeyler görülmüş sayılmaz.

Kemal Paşazâde, akıl gözünün önemine ilişkin bir hikaye nakleder. İmam Şâtübî' nin çok okuyup yazmaktan gözleri görmez olmuştu. Yaşadığı dönemde yöneticilerden birisine şifreli bir mektup ulaşı. Yöneticinin çevresinde bulunan alimler mektubun yazısının bir türlü okuyamazlar. Sonuçta Şatıbî'ye müracaat ederler. Şatıbî katiplerden birisine mektupta yazılanları aynen bir buz parçasının üzerine kazımasını söyler. Şâtübî, elleriyle dokunarak şifreli yazıyı okumaya muvaffak olur (*Paşazade, 1781*). Kemal Paşazâde'nin insan aklının önemini vurgulamak için seçtiği bu iki misal bizce çok önemli ve yerindedir. Aklın "Arab diyarında olduğu halde Acem diyarında olanları seyretmesi" adeta **M. Scheler'** in geist teorisini hatırlatmaktadır.

Scheler'e göre insanın geist varlığı, psiko-vital varlığından öte bir anlam ifade eder ve kişinin karşısına dünyayı koyar. Akıl ve algılama aktını içeren geist-varlık (insan olma durumu) insanı çevresinden özgürleştirerek onu dünyaya açar. Buna karşılık insan biyolojik bir varlık olarak adeta çevresinin mahkumudur (*Mengüşoğlu, 1988*).

Kemal Paşazade "*Enne'l Akle ma Hüve?*" adlı risalesinde, akıl sahiplerini ikiye ayırır. Birincisi, üstün bir olgunluğa ve sezgi gücüne (*işrak*) sahip olan ve nitelik ve nicelik bakımından diğerlerinden farklı olan kimselerin akıl- larıdır. Bu tür akıllara sahip olan kimseler, herhangi bir mantıksal öncüle ihtiyaç duymadan bilgiye doğrudan ulaşırlar. Kemal Paşazâde'ye göre nadiren bulunan böylesi kutsal akılların başkasından bir şey öğrenmeye ihtiyaçları yoktur. Bunlar her şeyin bilgisine, içlerinde meydana gelen aydınlanma (*işrak*) yoluyla doğrudan ulaşırlar. İkinci kısım akli güçlere sahip olanlar ise böyle değildirler. Bunlar nazari bilgileri elde etmede ta'lime, başkalarından yardım istemeye ve onu hatalardan koruyacak mantıksal yasalara (*kanun-u smâi*) muhtaçtırlar. İbn-i

Kemal'e göre, Kaf Suresinde geçen bir ayette bu iki tür akla işaret edilmektedir:

"Hiç şüphesiz, bunda **kalbi olan ya da bir şahid** olarak kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır" (*Kaf 50: 37*).

Ayette geçen "kalbi olan" ifadesi ile birinci tür kutsal akla, "şahid olarak kulak veren" ibaresi ile de ikinci tür akla işaret edilmektedir. "Kalbi olanlar", kutsal dünyaya vakıf olma isti'dâdı bakımından büyük bir dereceye sahiptirler; bunlar idrak gücü bakımından tamdırlar. "Şahid olarak kulak veren" akıl ise araştırmaya, düşünmeye, başkasından yardım almaya gereksinim duyar. İşte bu akıl mantık ilminin üzerine bina edildiği akıldır. Mantığın önemli bir konusu olan tümeller tamamen bu ikinci tür akılla ilgilidir ve "verilen" bir şey olmaktan ziyade "istenilen" ve "kazanılan" bir şeydir (*Paşazâde, 1864 a*).

Müslüman filozofların akılla ilgili başlangıçtan beri kabul ettikleri genel ilkelerden biri de, pasif akıl (*akl-ı münfail*) olarak insan aklının kendi başına bilgi üretmede yetersiz kalması ancak, faal aklın yardımıyla aktif hale geçebilmesidir. Faal akıl müslüman filozofların terminolojisinde daha kutsal bir anlam kazanarak Cebraile aynileştirilmiştir. Mâturîdî kelamcılara göre ise akıl parlak latif bir cisim olup etkisini kalpte göstermektedir. Kalb aklın nuruyla eşyayı idrak etmektedir (*Pezdevî, 1980*). Akıl konusunda Maturidî'lerden farklı düşünmeyen Kemal Paşazâde, insan aklını, Peygamberimizin "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır" hadisinde haber verilen aklın aydınlatmasıyla ortaya çıkan "kalbin bir nuru" olarak görür. İnsan nefsi, idrak edebilme potansiyeline sahiptir. Hadiste geçen "ilk yaratık olan akıl" onu aydınlatınca, insan nefsinde potansiyel olarak bulunan idrak edebilme gücü aktif hale gelir. Akıl dediğimiz şey, ilk aklın aydınlatmasıyla hasıl olan manevî bir nurdan ibarettir. Kemal Paşazade bu konuda filozoflardan farklı düşünmektedir. Bu yüzden Suhreverdî'yi, "insan aklını aydınlatan "ilk akıl" değil, onuncu akıl olan faal akıldır" dediği için eleştirmektedir (*Paşazade, 1864 a*). Düşünürümüze göre akl-ı evvelin insan aklını aydınlatması, güneşin ışığıyla eşyadaki şekilleri renkleri

ortaya çıkarması gibidir. İnsan ancak eşyayı güne-şin aydınlatmasıyla birlikte görebilir. İşte kalpte bulunan görme gücünün pasif halden aktif hale geçebilmesi için, ruhanî bir aydınlatmaya gerek duyar. Nasıl ki evrende, güneş, ay, yıldızlar ve ateş gibi dört çeşit ışık kaynağı varsa, ruhanî alemde de dört çeşit ışık kaynağı vardır: Mebde-i Evvel (Allah), en şerefli ve en büyük ruh, (Hazret-i Muhammed ?), meleklerin dereceleri ve insan ruhu. İnsanların ruhları da iki kısımdır. Birincisi, dışarıdan aldıkları ışıkla faal hale geçen ruhlar. Peygamberlerin ruhları böyledir. İkincisi de, kendi gayret ve çabasıyla faal hale gelen ruhlar. Allah'a inanan filozofların ruhu ikinci tür ruhlar arasında sayılır (Paşazâde, 1864 a) .Görüldüğü üzere Kemal Paşazâde peygamberlerin aklını, filozofların aklının önüne koymak.suretiyle, İbn-i Sina' dan farklı düşünmektedir.

KEMAL PAŞAZÂDE'YE GÖRE AKLIN ŞEREFİ

Aklın önemini ve değerini bilgi üretmedeki rolü bakımından ele alan Kemal Paşazâde, "aklın şerefi, üzerine yöneldiği nesnenin (ilmin) şerefiyle ölçülür" demektedir. Aklın kendisine yöneldiği şeyin ilim olduğu, düşünürümüzün cümlelerinden anlaşılmaktadır. İbn-i Kemal ilmin önemiyle ilgili olarak Kur'an' dan bazı ayetler zikreder. Bunlardan birisi En'am Suresinde geçen şu ayettir:

"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz.."(En'am 6: 22) Düşünürümüz, ayette geçen dirilmenin "ilim" ile gerçekleşeceğini savunur. Kemal Paşazâde ayrıca eserlerinde Peygamberimizden aklın şerefi ile ilgili rivayet edilen hadisleri de zikretmektedir :

"Ey insanlar aklediniz ve birbirinize akılı tavsiye ediniz; onunla bilişiniz; akıllı kimse genel görünüm olarak kötü olsa bile Allah'a itaat etmiş olmaktadır."

"Melekler akılla Allah'a itaat ederler. İnsanlar' dan mümin olanlar akılları kudretince çalışır çabalar. Onların Allah'a itaat etmeyi en çok bilenleri en iyi olanlarıdır".

Peygamberimizin eşi Hz. Aişe şöyle dedi:

"Ya Resulallah ! ,-Temim Dari'ye "sizin için derecesi en yüksek olan şey nedir?" diye sordum, o da

"akıldır" dedi. (Size göre) insanların dünyada birbirlerine olan üstünlüğü ne iledir ? Peygamberimiz şöyle cevap verdi: Ben de Cebrail'e sordum: En yüksek derece nedir? O da "akıldır" dedi."

" Her şeyin bir aleti vardır. Mü'minin aleti ise akıldır. Her şeyin bir bineği vardır, mü'minin bineği ise akıldır; her kavmin bir gayesi vardır, kulların gayesi ise akıldır; her kavmin bir çobanı vardır, kulların çobanı ise akıldır; her tüccarın malı vardır; müctehidlerin malı ise akıldır. Her ev halkının bir gözeteni (kayıyum) vardır, doğruların evlerinin gözeteni ise akıldır. Akıl bakımından en güçlü olanınız Allah'tan korkma bakımından en şiddetli olanınızdır"(Paşazade, 1864 b).

Buna rağmen genelde sufilerin çoğunlukla akılı kötiledikleri bilinmektedir. Kemal Paşazade, Gaz zâlî'nin görüşlerine başvurarak bunun sebeplerini ortaya koymaya çalışır. Sufilerin kötiledikleri akıl, insanların ismini sürekli olarak anlamsız kısır tartışmalarda andığı akıldır. Yoksa, Allah Teala ve Peygamberin doğruluğunu bilen ve Allah Teala'nın övgüsüne mazhar olan "batınî görüş nuru"nun kötülenmesi nasıl düşünülebilir? (Paşazade, 1864 b).Öyle anlaşılmaktadır ki Kemal Paşazade de tıpkı Gazzâlî gibi, sufilerin mutlak anlamda akılı kötilediklerini, ancak aklın olur olmaz her yerde yanlış bir şekilde kullanımını hoş karşılamadıklarını düşünmektedir.

İbn-i Kemal aklın önemini ve şerefini nesirle anlatmanın mümkün olmayacağına inanmış olmalı ki, uzunca bir şiirinde aklın ne kadar şerefli bir varlık olduğunu anlatmaya çalışır. Şiir, aklın yaratılmasından sonra Allah'la aralarında geçen bir konuşmayı konu edinmektedir Akılla Allah arasında geçen İbn-i Kemal'in şiirle dile getirdiği bu diyalogun kaynağı genellikle muhaddisler tarafından uydurma kabul edilen şu hadise dayanır : "Allah buyurdu ki akıldan daha güzel bir şey yaratmadım. Ona gel dedim, geldi. Git dedim gitti. Dedim ki bana senin vasıtanla ibadet edilir; senin vasıtanla mükafaat verir, senin yüzünden cezalandırırım" (Yavuz, 1989).

Düşünürümüzün akılla ilgili bir başka eserindeki ifadeler, buna benzer bir hadisin Gazzâlî' nin "İhya-u Ulûmu'd-Din adlı kitabında geçtiğini

göstermektedir (*Paşazâde, 1864 b*). Bu hadisin niçin uydurma bir hadis olduğu hadisçiler tarafından geniş bir şekilde ele alınmıştır (*Yavuz, 1989*). Bu meselenin teknik bir yönüdür. Ancak bize göre bu hadis, içerisinde İslamî rasyonalitenin en güzel bir biçimde ifade edildiği özdeyiş gibidir.

Kemal Paşazâde'nin şiirinde akıl, Allah tarafından nur görünümlü ve sevimli bir şekilde yaratılmış bir varlık olarak takdim edilir. Buna rağmen yaratıcısının mutlak hakimiyeti altında olup O'nun emirleri dışına çıkamaz:

*Yarattı akli çün Bâri Teâlâ
Münevver hey'et ve mahbûb zîbâ
Dedi Hazret: gel ey akl-ı mükerrem
Yönünü bana dön; döndü hemândem
Buyurdu Hak yine, Ey akl-ı dâna!
Dön ardn, diyince döndü hemânâ
Dedi, "dur!", durdu, "otur!" oturdu
Her ne emrettiyse yerine getirdi (Paşazâde,
1781).*

Görüldüğü üzere bu beyitler aklın Tanrı katındaki değerini vurgulamakla birlikte, onu her bakımdan Tanrı'ya bağımlı olduğuna dikkat çekmektedir. Daha sonra Tanrı, akıldan kendisini tanıtmamasını ister. Akıl büyük bir tevazu içinde, kendini tanıtırak, kendinde bulunan tüm meziyetleri Tanrı'nın verdiğini dile getirir :

*Çün akli böyle gördü Rabb-i İzzet
Dedi; kimsin sen ey pakize-fitrat?
Dedi; Ya Rabbi ben ol fitrat-ı münhâyenem
Ki cevdim feyz vermiştim anâyenem
Kîm evvel çün senindir varlık ey Hak!
Ki mevcud senin kamu mevcûd-u mutlak
Görünen bende bu hüsn dilarâ
Cemâlin pertevidir âşikârâ
(Paşazade, 1781).*

Aklın kendisini tanıtmamasını müteakip, Tanrı tekrar akla dönerek ona taltifler yağdırır ve kendisinin yaratılış amacını ve evrendeki pozisyonun ne olduğunu açıklar. Akıl burada evrenin ilâhı olarak gösterilmektedir. Ancak bu ifade bize göre aklın evrendeki tasarruf gücüne dikkat çekmekte olup, mecazî olarak anlaşılmalıdır :

*Dedi Hakk, ey azîz-âferîneş!
Meded bahş ve hayat efzây-ı dâniş!*

*Celal-i izzetime içerim and
Ki kılam seni âlemde hudâvend!
Anın kim fazlun ola hem tarîkî,
Ki seni ol kulumun kılam refîki
Muhakkak bil sen ey abd-ı müeddeb!
Bana seninle olurlar mukarreb.
Anı kîm devlet etdî sana hemrâh,
Dû âlemde ânundur izzet ve câh
(Paşazâde, 1781).*

Bundan sonra akıl, hayâ ve iman arasında bir karşılaştırma yapılır. Her üçü de Cebrail tarafından insanın (Hazreti Adem) önüne getirilerek bunların ayrı ayrı meziyetleri sayılıp dökülür ve ondan bunlardan birisini tercih etmesi istenir. Ancak insan sonunda akli seçer. Cebrail, iman ve hayaya Tanrı'nın huzuruna geri dönmelerini söyler:

*Nazar kılarken ol deryây-ı temîz
Göründü hüsn-i akl ana dilâvîz
Çün akla gâlib geldi meyl-i âdem
Kabul etti safâ ile hemândem*

(...)

*Dedi Cibril imân ve hayâ
Dönün imdi Cenab-ı Kibriyâya
Nasibi imiş oldu ademin akıl
Sezâyı ki kılam Hazret'e nakil.
(Paşazâde, 1781).*

İman aklın ve akılla birlikte olmanın öneminin farkındadır ve Cebrail'e dönerek kendisinin akılla birlikte kalmak istediğini söyler:

*Dedi iman ey Tâvus-ı Şehr
Gürûh-ı enbiyâya dahî rehber
Benim kadr-i celâlim akılladır
Benim fark-ı cemâlim akılladır
Haber ver bana ey şâh-ı eflâk
Kim eder beni akıl olmasa idrak!
Hak üdî çün beni aklın refîki
Ki oldur bana dildâr-ı hakîkî*

(...)

*Beni yâr-i azizimden ayırma!
Sıcak dem sâhibinden ayırma!
(Paşazâde, 1781).*

Cebrail çaresizlik içinde hayaya dönerek tekrar Tanrı'nın huzuruna gitmesini söyler. Ne var ki

haya da, kendisinin imanın bir parçası olduğunu söyleyerek iman gibi akıldan ayrılmayı reddeder:

Haya imana tâbi', iman akla tâbi'
İkisin dahî akl oldu câmî
Kimin ki akl oldu kendine yâr
Haya ona muhibb iman hevâdâr
 (Paşazade, 1781).

Kemal Paşazâde, bundan sonraki aşamada akıl ve nefsi karşılaştırarak, kötülüklerin kaynağı olan nefsi alt etmek için akla uymak gerektiğini söyler:

Yarattı çün Hakk nefsi-i müennes
Kim ona basılan olur muhannes
Velî oldur virüb nefse tasarruf
Ki avret altında ede tasarruf! (...)
Kimin ki akl ola peşivâsı
Anın arza değer dikse livası
 (...)

Direş, nefis üzere aklını emîr et
Muin ol akla nefsin esîr et
 (Paşazâde, 1781).

Din, iman, Tanrı gibi kutsal değerlere ilgisiz davrananlar, İbn-i Kemal'e göre akıl bakımından eksik kimselerdir:

Kimi görürsen yok meyli dine
Anı hamleyle akl eksikliğine
 (Paşazâde, 1781).

Kemal Paşazâde eserinin bir başka yerinde de akıllılarda bulunması gereken on hasletin en başına "Allah'tan korkma"yı koyar. Bu sebeple Kemal Paşazâde'nin yukarıdan beri sözünü ettiği akıl, mutlak anlamda akıl değildir. Akıllılarda bulunması gereken diğer dokuz özellik ise şunlardır. Aklını nefsin arzularına hakim kılmak, doğru sözlü olmak, her şeyi tedbir ile işlemek, sürekli başkalarına danışarak iş görmek (zira danışılarak görülen işlerde akıllar çoğalarak birbirlerine yardım ederler), güzel sözlü olmak, haya sahibi olmak, yaratıklara iyi davranmak, Allah rızası için alçak gönüllü olmak, nefsin emrettiğini işlememek (Paşazade, 1781). Kemal Paşazâde'nin "akıllıların hasletleri" olarak söz ettiği bu on unsurun çoğunun gündelik pratik hayatla ilgili olan ahlakî davranışlara ait olduğu görülmektedir. Böylece mo-

dem ortaçağın akla yüklediği ve değerlerle bağı zayıflamış fonksiyon ile, Türk-İslam düşünürlerinin akla yüklemiş olduğu fonksiyonun farklılığı bu şekilde bariz hale gelmektedir.

Akıl, şerefli olmakla birlikte birtakım ayıpları da bünyesinde barındırmaktadır. Daha önce de, İbn-i Kemal'in akli aydınlatıcılığı bakımından ateşe benzettiğini görmüştük. O, akla arız olan eksiklikleri de ateşle kıyaslayarak ele almaktadır. Nasıl ki ateş, elbiseleri kirleten dimağı kurutan dumanla karışık bir halde bulunursa, akıl da şüphelerle karışık bir halde bulunur. Keza ateşin doğasında varolan aydınlatıcılık ve yakıcılık, aklın doğasında da vardır. Akıl güçlü delillere dayalı olarak düşünürse aydınlatır, diğer yandan şüpheli şeylere dayalı olarak faaliyet gösterirse yakar. Örneğin yanan bir kandil en küçük bir şeyden etkilenerek sönebilir. Diğer yandan aklın aydınlığı da, kendisinde oluşan en küçük bir şüphe dolayısıyla sönebilir. Kandili küçük bir eve koyduğunuzda evi çok güzel aydınlatır. Oysa geceleyin uçsuz bucaksız çölde yanan bir kandilin değil aydınlatması ışığını fark etmek bile zordur. İnsan akli da matematik ve geometri gibi basit konular üzerinde düşünürken, ışığını çok parlak bir şekilde salarken, daha geniş ve ulvî konulara yöneldiğinde adeta kendi etrafını bile ısıtmaz. Hatta insan ruhu kendisi hakkında bilgi edinmek, ışığını kendi üzerine salmak istediğinde sönmüş bir lamba gibi olur ve her taraf şüphelerle dolar. İnsan aklının verdiği aydınlık geceleyin lambanın verdiği aydınlığa benzer. Halbuki gündüzün güneşin doğmasıyla birlikte lamba artık hiç bir işe yaramaz. İşte insan akli da, temiz ruhların karşısında ışığını belli edemez. İnsan akli, şu ya da bu şekilde insanın önünü ölünceye kadar aydınlayabilir. Ancak bedeninin ölümüyle birlikte, gayb alemin-den üzerine düşen ışığın etkisiyle aklın nurundan ortada hiç bir eser kalmaz (Paşazade, 1864 a). İnsan aklının sınırlarını ortaya koyan bu ifadeler, tıpkı Gazzali'nin yaptığı gibi filozoflara yönelik bir eleştiri olarak görülebilir.

Ruhani alemde gelen bu ışığı daha iyi alabildikleri için bazı akıllar diğerlerinden daha üstündür. Kemal Paşazade, ünlü filozof Suhrever-

dî'nin "Elvah" adlı kitabından alıntılar yaparak eski İran padişahlarına verilen "*kiyan-ı hurre*" nitelemesinin bu anlama geldiğini söylemektedir. İbn-i Kemal'e göre yöneticilerde bulunan bu kutsallık dolayısıyla halk onlara boyun eğer ve isyan duygusu beslemez (*Paşazâde, 1864 a*). Şeyhulislam İbn-i Kemal'in yukarıda kullandığı "*kiyan-ı hurre*" terimi eski İran padişahları için uygun görülen kutsal bir ünvandır. *Kiyan*, Farsça bir kelime olup sözlüklerde, "padişah" ve "büyük kimseler" anlamına gelmektedir. "*Hurre*" ise Farsça'da, padişahlara ve din adamlarına Tanrı tarafından verilen kutsal paye demektir. Bu durumda "*Kiyan-ı hurre*" nin "kutsanmış padişah" anlamına gelen bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. Bu sıfat mecusilik inancına göre padişahlara veriliyordu. Kemal Paşazade bu şekilde yöneticilerin, Tanrı tarafından kutsanmış kimseler olmaları dolayısıyla, akıl bakımından üstün bir melekeye sahip olduklarına işaret etmiş olmaktadır.

Düşünürümüze göre pratik hayatın devamı için gerekli olan akıl, insana bahşedilen bir özelliktir. Buna rağmen çeşitli hayvanlarda bulunan özellikler insanı büyülemekte, onların da akıllı olup olmadıkları konusunda şüpheye düşürmektedir. Kemal Paşazade, arının peteklerini belli bir geometrik şekilde yapmasını bir tedbir harikası olarak görür. Ünlü Mutezile düşünürü Cahız'ın "Kitabu'l-Hayavân" adlı kitabından iktibaslarla bulunarak uzun uzadıya bu konudan bahseder. Peteklerin yan yana dizilmesiyle birlikte kenarlarda hiç bir boşluk kalmayacağı için, arı peteklerini başka bir şekilde değil altıgen şeklinde yapmıştır. İşte bu durum arıda da akla benzer bir şeyin bulunduğunu gösterir. Kemal Paşazâde, karınca, örümcek, tilki, eşek, deve gibi bazı hayvanların özelliklerinden de bahsederek, konuyu daha da açar. Hatta Kur'an'da yer alan bazı ayetleri zikreder. Tüm bu olgulardan hareketle bazılarının hayvanların akıl sahibi olduklarını ileri sürdüklerini söyleyen Kemal Paşazade, bu görüşe katılmaz. O, hayvanların akla sahip olduğunu söylemenin ifrat, bu ve benzeri işaretlerin, onlarda *hakim* olan Allah'ın tedbirinin varlığına işaret etmediğini ileri sürmenin ise tefrit olduğunu söylemektedir.

Ona göre en mutedil tutum, hayvanların Allah'tan gelen ilhamla bu gibi tavırlar içinde bulduklarını kabul etmektir (*Paşazâde, 1864 a*). Şayet hayvanların da akla ve ilme sahip olduklarını söylersek, bu durumda insanın ayrıcalıklı durumu ortadan kalkar. Neticede hayvanların fiil ve hareketlerinin de kasıtlı ve irvâdî olduğunu kabul etmememiz gerekir. Oysa bu hayvanların içinde buldukları gerçekliğe aykırıdır (*Paşazâde, 1864 a*). Nahl Suresinde Allah'ın bal arısına vahyettiği vurgulanmıştır:

"*Rabbin balansına şöyle vahyetti: "(Halktan ayrılıp Hakk'a sarılmak için) dağlardan evlerden, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan da..." (Nahl 16:68.)*

Kemal Paşazâde'ye göre özel anlamda vahye mazhar olan arının, diğer hayvanlardan üstünlüğü ile tasavvuf ehlinin diğer insanlardan üstünlüğü arasında bir kıyaslama yapmak mümkündür. Arılar yuvalarını kimsenin göremeyeceği ıssız yerlere yaparlar. Tasavvuf ehli de genelde halktan uzak bir yaşamı tercih eder. Gene bunların niteliklerinden birisi de yaşadıkları yerleri, elbiselerini ve yiyeceklerini temiz tutmalarıdır. Aynı şekilde arılar da temiz olmasıyla bilinir. Karnında taşıdığı balı, çamur, toprak vb. pisliklere karışmaması için, temiz taşların ya da temiz tahtaların üzerine koyar. Pisliğin ya da necasetin üzerine konmaz. Bu davranışıyla üzerine necaset bulaşmasından kaçınmak ister (*Paşazâde, 1864 a*).

İbn-i Kemal Kur'an'da zikredilen arıya vahy edilmesi gerçeğinden hareketle, hayvanların hayatlarını sürdürmeye yönelik tedbirlerinin, dışarıdan bağımsız kendi içgüdüleriyle olup biten bir şey olmadığına, bunların Allah'ın ilhamı olduğuna işaret eder. Ayetteki ilham fiilinin "vahiy" kelimesiyle ifade edilmiş olması, arının diğer hayvanlar arasında rüşd bakımından daha ileride olduğunu gösterir.

SONUÇ

Evrendeki mevcut varlık türlerinden her birinin bağlı olduğu bir "müdebbir nefis" olduğunu söyleyen İbn-i Kemal, bu nefislere bazen İşrak

felsefesinin etkisiyle "rabbü'n-nev" (türlerin sahibi) bazen de "melek" adını verir. Düşünürümüze göre insanın durumu diğerlerinden çok farklıdır. Aslında insan da "nefs-i natika" denilen bir aklın kontrolü altındadır. Buna rağmen her insan ayrı bir tür mesabesindedir. Her bir türün bağlı bulunduğu müderris nefisler ya da melekler o türe yönelik afetleri bertaraf ederek türün evrende bekasını temin eder. İnsanın tür olarak bağlı bulunduğu "nefs-i natika" adlı müderris dışında birey ola-

rak kendi fiillerinde özgürdür. Ancak evrenin diğer yaratıkları belli bir dereceleme içinde de olsa kendi türlerinin müderrislerine insandan daha fazla bağlıdırlar. Kemal Paşazâde'nin bu görüşlerindeki müracaat ettiği kaynak Fahreddin Razi'nin (1149-1210) "*Metalib-i Aliye*" adlı kitabıdır. Razi, Peygamberimizden bazı sözler naklederek göklerdeki varlıklar gibi yeryüzündeki her bir varlığın da tür olarak ayrı bir meleği olduğunu ileri sürer (*Paşazade, 1864 a.*)

KAYNAKLAR

BAYRAKTAR, M; 1968, İslam Felsefesine Giriş, Ankara.

DAVUTOĞLU, A; 1996, İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması, Divan, c.1.

FAZLURRAHMAN; 1965, islamic Methodology İn History, Karaçi / Pakistan.

GAZZALÎ; 1939, İhyau Ulûmiddîn (c. 1) Mısır.

İBN-İ SİNA; 1987, Kitabu'l-Hudûd, Tahran.

KİNDÎ; 1994, Felsefî Risaleler, çeviri ve inceleme Mahmut Kaya, İstanbul.

MENGÜŞOĞLU T; 1988, İnsan Felsefesi, İstanbul.

ÖÇAL, Şamil; 1998, Kemal Paşazâde'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri, Ank.Ün.. Sos. Bil. Enst. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara.

PAŞAZÂDE, Kemal; 1864, Akıl İne'1-Akle ma Hüve?, Sül. Ktb. Tırnovalı, vr.92a-96 1781, Nesâyih Nesâyih, Sül. Ktb., Esat Efendi.

1864, Tarif Ta'rîfi'l-Aki, Sül. Ktb., Tırnovalı, 99a-101b.

PEZDEVÎ , M; 1980 , Ehl-i Sünnet Akaidi, çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul.

YAVUZ, Y. Ş; 1989, Akıl, Türk. Diy. V. İslam Ansk. C. II.

**IMPORTANCE OF HUMAN INTELLECT AS OBSERVED IN
THE WORKS OF KEMAL PASHAZADE**

Dr. Şamil ÖÇAL

Kırıkkale University, Faculty of Science and Letters

ABSTRACT

Kemal Pashazade, (d.1534), a Şeyhu'l-İslam in Ottoman Empire, wrote many books in Arabic, Turkish and Persian Languages. In this article his views on human intellect has been considered. Kemal Pashazade's views on the human intellect show the importance giving to the mind within the Turkish-Islamic philosophical tradition. According to K. Pashazade, the human intellect is God's first and most important creature. Therefore he argues that the intellect is the second - After Allah, who is the first - reason of all creatures. However, the intellect can gain it's value only by obeying in the rules of God. He also emphasizes the importance of the intellect in a long poem. In this poem he claims that Allah created the intellect as a "god of universe." When Allah asked the first man (Adam) to choose only one among the intellect, faith and modesty, Adam choose the intellect without any hesitation. According to Kemalashazde, the faith and modesty come after the intellect.

Key Words :

Kemal Pashazade, Intellect, Eyes, Faith, Modesty, Religion, God, Man.

Разум и Значение Разума в Произведении К. Паша-заде

Др. Шамил Оджал
Университет Кырык-кала

РЕЗЮМЕ

Османский шейх-уль-ислам Кемаль Паша-заде был автором многих произведений на арабском, персидском и турецком языках. В данной статье рассматриваются его воззрения о разуме. Слова К. Паша-заде о разуме показывают важное значение, придававшееся разуму в традиции тюрко-исламской философской мысли. С точки зрения К. Паша-зады, разум - это самое почтенное и самое первое создание бога. Тем самым, разум есть вторая - после бога - причина всех созданий. Однако, разум приобретает ценность если только он придерживается воли бога. К. Паша-заде также подчеркивает ценность разума и его почетное место перед богом в одном своем длинном стихотворении. Здесь образно говорится о том, что бог создал разум как господа вселенной. Когда бог предложил выбрать между разумом, верой и стыдом, человек без всякого колебания отдал предпочтение разуму. Потому что, вера и стыд занимают не столь высокое место в сравнении с разумом и подчинены ему.

Слова-ключи :

Кемаль Паша-заде, Разум, Глаза Головы, Глаза Разума,
Вера, Стыд, Религия, Бог, Человек

